

II. Migráció

Különböző okai lehetnek az ember életmódja egészére kiható helyváltoztatásának, annak, hogy születési helyét vagy szocializációjának környezetét feladva, attól térbelileg és kulturálisan eltávolodik, hogy aztán máshol letelepedve folytassa immár idegenként, de legalábbis idegenben az életét. A migráció és az emigráció, a kiűzetés és a peregrináció, a missziós utak és az egyetemjárások, a zarándok- és felfedező utak, a száműzetés és a kivándorlás, a különböző pogromok, a kitelepítések, az áttelepítések vagy éppen a megélhetési nehézségek ürügyén történő áttelepülések, valamennyi exodus és szecesszió, a bevándorló-, a hontalan-, a disszidens- vagy a menekült-státusz mind-mind egy-egy jellegzetes szociológiai alakzata azoknak az eltérő formáknak, amelyek Európa történelme során különböző helyeken és időpontokban az embert szabadon választott avagy valamilyen külsődleges - politikai, gazdasági, vallási, természeti stb. - kényszer okán megszokott környezetének feladására készítette vagy kényszerítette.

Európa múltjában az országok közötti vándorlásnak, a tér felcserélésének számtalan oka volt: eme okok – miként ezt a fentiekben jeleztük – hol valamilyen (politikai, gazdasági stb.) kényszerből, hol a szabad választás „emberre szabottságából” fakadóan határozták meg az európai ember múlt- és jelenbeli mozgását. Azt, hogy már a régmúltban, azokban az időkben, amikor a közlekedés komoly nehézségeket és nagy veszélyeket rejtett magában, Európa távoli pontjai – ha csak nagyon vékony szálon is -, így vagy úgy összekötődtek: a kereskedelmi stratégiák, a pénzügyi érdekek, a munkahelykeresés kényszerítő ereje, a tanulás és művelődés vágya, vagy csupán a más népek és távoli értékek megismerésének intellektuális igénye folyamatosan utazóvá tette Európa népeit.

Nagy szerepe volt Európában a kulturális és egyetemi centrumok vonzásának. Az egyetemjárás manapság szintén létező gyakorlata a kulturális érintkezés egyik legfőbb formája volt, de a különböző építészpályók, avagy a legkülönbözőbb udvarokban dolgozó művészek, tudósok, könyvnyomtatók stb. is jelentősen hozzájárultak a nemzetközi, avagy a „nemzetek feletti” Európa kialakulásához. Ezt a „kozropolita” nemzetek fölöttiséget jelenítette meg a kereszténység is, a maga univerzalisztikus, azaz egyetemes, mindenhol és minden időben érvényes eszmerendszerével, de ezt segítette elő a latin egyetemes és nemzetközi nyelve is. Aligha véletlen, hogy a későbbiekben, a nemzetállamok létrejöttének és

a nemzeti nyelvek megszilárdulásának idején a latin (és volt idő amikor – így például a reneszánszban – a görög) nyelv változatlanul a tudás, az iskolázottság és a felkészültség kifejezői voltak. Ugyanakkor jellemző, hogy a reformáció a Biblia nemzeti nyelvekre való lefordításának és kinyomtatásának gyakorlatával élve részben megerősítette a nemzeti nyelvek státuszát, részben alapvető érdemei voltak abban, hogy országonként eltérő módon, de megerősödött és megszilárdult a nemzeti irodalmi és köznyelv. Ez azonban nem a kulturális és nyelvi fragmentációt erősítette Európában, hanem a nemzeti kultúrák szerepének felértékelődését vonta maga után: a sajátos értékeknek, a nemzeti hagyományoknak, a szellemi és tárgyi kultúrának a megerősödését és – a nemzeti nyelv szerepének felértékelődéséből fakadóan – a nemzeti irodalom megnőtt súlyát és jelentőségét.

Figyelemre méltó történelmi jelenség (Magyarországon ennek súlyát és szerepét aligha lehetne túlértékelni) az a folyamat, amikor az ország nehéz gazdasági helyzete, az elmaradottabb oktatási körülmények, a kezdő értelmiségiek jobb lehetőségei, avagy egyes állampolgárok vallási-felekezeti alapon történő tömeges kirekesztése és ellehetetlenítése (például Magyarországon a zsidókkal szemben meghozott törvények, így például a numerus clausus) sokakat, főként a tehetséges és továbbtanulni vágyó fiatalokat arra kényszerítette, hogy elhagyja az országot, s előbb Európa jelentős egyetemén folytassa tanulmányait, majd a kezdő tudósoknak és kutatóknak a legjobb lehetőségeket és körülményeket biztosító Egyesült Államokban letelepedve folytassa tevékenységét. A magyar Nobel-díjasok egész sora a fenti pályát futotta be, elindulva a legendás Fasori Evangélikus Gimnáziumból, s kikötve valamelyik USA-beli egyetemen vagy kutatóközpontban. (A migrációnak ez a fajtája természetesen még ma is ismert: Magyarországon egyre több értelmiségi, orvosok, kutatók, mérnökök, de sportolók és sportedzők is) választják a hasonló életutat, nyilvánvalóan és úgyszólván kizárólagosan gazdasági megfontolásokból.)

Mindenesetre jellemző az európai dinamizmusra és átjárhatóságra, hogy még a diktatúrák idején, a bezártság és a „vasfüggöny” metaforájával leírt időszakokban is – ha csak csekély mértékben, s főként a rendszer kedvezményezettjei számára – megmaradtak a személyes kapcsolattartás különféle formái, s a vasfüggöny – a szellemi áramlatok tekintetében, s főként Magyarországon – meglehetősen átjárhatónak bizonyult.

A mai migrációs folyamatok alapvető szociológiai kérdéseket feszegetnek. Egyfelől kimutatható módon érzékelhető, hogy – főként társadalmi, szociológiai és mentalitásbéli okokból fakadóan – a lakóhely- és munkahely-változtatás tekintetében jelentős különbség

mutatható ki Európa nyugati és keleti fele között. Míg a nyugati országok lakosságát egy alapvetően dinamikusnak nevezhető habitus jellemzi, addig a keleti részen a „földhöz- és röghöz kötöttség” (azaz a lakóhely elsőbbségét hangsúlyozó) tradicionálisabb („feudális”) vonások a meghatározóak. Ennek okain érdemes elgondolkodni, mindenesetre ezt magyarázhatja az Európa két felére jellemző eltérő fejlődés és fejlettség. A kapitalista, polgári viszonyok dinamikus jellege más életformát vont maga után, mint a keleti országok félkapitalista, fél-feudális, a jobbágyfelszabadítást is csak igen nagy késéssel megvalósító formációja. A diktatúrák – s ebből a szempontból mindegy, milyen „színű” diktatúráról van szó – kifejezetten ellene voltak és meggátolták a személy szabad mozgását, hiszen a hatalom alapvetően mindent az ellenőrzés, a számontartás és a megfigyelhetőség szempontjai alá rendelt.

De ezt a dinamikus-statikusan dichotómiát magyarázhatják a tulajdonviszonyokban és az anyagi helyzetekben kimutatható különbségek is. Hiszen másként alakult azokban az országokban a viszony a lakáshoz, ahol leggyakrabban és legjellemzőbb formában hosszú időn át a tulajdonlás egyetlen módja maradhatott ez a forma, s ahol a lakás megszerzése úgyszólván generációs programnak minősült, továbbá ahol a lakás kifizetése évtizedekre tett adóssá és kiszolgáltatottá emberek millióit. A lakás a keleti országokban a személyesség és a mindenre ránehézkedő állammal szemben az individualitás úgyszólván egyetlen jelképe maradt, maradhatott. Mindenesetre jól kitapintható szociológiai és szociálpszichológiai okai vannak annak, hogy a statikus versus dinamikus forma oly masszívnak és determinálnak tűnik mind a mai napig.

A migráció ugyanakkor felvet más kérdéseket is: mindenekelőtt egy-egy országnak és társadalomnak a tűrőképességét, toleranciáját, nyitottságát és szolidaritási készségét. Hiszen ma Európát kettős migráció éri: egyfelől az Európán belüli „belső” migráció, azaz a gazdaságilag elmaradottabb, ún. rendszerváltó országokból nyugatra áramló munkaerő mozgása (lásd pl. a lengyelek egyre nagyobb angoliai, a szerbek és horvátok, illetve a törökök hagyományos németországi, valamint a románok és a balkáni romák immár több kiélezett konfliktust involváló olaszországi jelenlétét stb), de másfelől Európa fokozódó mértékben tapasztalhatja meg a „külső” migráció formáit is. A globalizációs helyzetből fakadóan egyre többen érkeznek Európába más kontinensekről, más civilizációs és vallási környezetből. A kérdés kettős: részben az, hogy az egyes fogadó országok képesek-e biztosítani a szükséges szociális biztonsági hálót (a kérdés égető, hiszen az ún. jóléti társadalmak lassú visszaszorulásával párhuzamosan az állam egyre kevésbé képes a terheket vállalni –

mindenhol jelentős gond például az egészségbiztosítás vagy a nyugdíjbiztosítás helyzete és állapota), vagyis a migrációból fakadó terhek egyre nagyobb része az adózó állampolgárokat sújtja. Másrészt kérdés az, hogy az egyes országokba érkezők miként képesek (képesek-e egyáltalán) összeegyeztetni és lehetőség szerint minél kevesebb konfliktus árán összhangba hozni saját értékrendjüket, szokásaikat és elvárásaikat a fogadó országgal? Továbbá: van-e lehetőségük egy viszonylag zökkenőmentes asszimilációra, avagy a befogadásuk pillanatától kezdődően a belső kirekesztés különféle módjai (külvárosi gettósodás, kirekesztődés, reménytelen leszakadás stb.) várnak rájuk. Ebben a vonatkozásban külön kérdés, hogy melyik hagyomány mentén könnyebb és melyik mentén nehezebb (vagy egyenesen lehetetlen) a beilleszkedés; mely civilizatorikus vagy vallási hagyomány segíti vagy nehezíti az integráció folyamatát. De másfelől kérdés, hogy a befogadói társadalom mennyire nyitott, rugalmas és toleráns, avagy éppen ellenkezőleg: mennyire bezárkózó, elutasító, netán xenofób.

A migráció ugyancsak létező és rendkívül elterjedt, mind gazdaságilag, mind kulturálisan felettébb fontos és egyre fontosabb formája a turizmus (benne a kulturális és konferencia-turizmussal). Ennek gazdasági kihatása, a nemzeti jövedelemre és a szolgáltatóiparra ma, főként az európai országokban egyre jelentősebb, de a „szellemi találkozások” és érintkezések spirituális hatásától sem lehet eltekinteni. Mindenesetre napjaink turizmusának látványos formájára különösképp igaz, amit a globalizáció egészére általában el szokás mondani: a világ ténylegesen „összement”, „összezsugorodott”, s ennek szociológiai és pszichológiai vonzatai ma még legfeljebb csak sejthetőek, de következményei beláthatatlanok.